

Balogh Edgár próbái

(Régi beszélgetések folytatása)

Balogh Edgár válaszol Kántor Lajos kérdéseire

Országos, sőt közép-kelet-európai jelentőségű vállalkozásokban és fordulatokban gazdag, nemzetközileg jegyzett pályája során Balogh Edgár szinte megszámlálhatatlanul sok interjút adott. Eggyel szaporítani ezt a listát nem túlságosan ösztönző kísérlet. Ha most mégis csatlakozom az interjúkészítőkhöz, ennek kettős-egy oka van. A hetvenötödik születésnap csak alkalom, az ok ennél mélyebb: gondolkodásom fejlődésében, eszményeim, közösségi elveim s a gyakorlati tevékenységről vallott elképzeléseim (stratégia és taktika) alakulásában fontos szerepet játszottak vitáim Balogh Edgárral — melyeknek több mint húszéves történetét kellene immár megírnom. Természetesen nem voltunk egyenlő vitafelek. Amikor 1959 nyarán én még az egyetem padjában ültem, s védtem a Madáchról írt államvizsga-dolgozatom szempontjait, ő ezt az egyetemi katedráról mint a bizottság tagja hallgatta. (Nem volt tanárom, a vitát sem velem folytattam tehát.) De már előbb találkoztunk a *Korunk* szerkesztőségében, amolyan volöntörként — a szót ő használta, a korábbi sajtógyakorlatnak megfelelően — 1958 decemberétől jártam be a főtéri helyiségbe, hallgattam szerkesztői intelmeit, figyeltem filippikáit a szerkesztőségi megbeszéléseken, és berzenkedtem irodalmi ítéletei ellen, nem utolsósorban nemzedéki alapon, a még csak csirájában létező „Forrás” védelmében. Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Bálint Tibor és más társaink korai művei mellett kavdoskodva, szembeállítva őket a Balogh Edgár kor- és pályatársainak soros alkotásaival, egy másfajta kor- és irodalomeszmény megnyilvánulásaival. S ahogy csökkent közöttünk a távolság a már közös munkahelyen, közös gondokban, az irodalmi életben, s a kollegiális viszony mondhatni az atyai barátság formáját öltötte (Balogh Edgár tágszívűségének köszönhetően), úgy élesedtek vitáink apró ügyrendi és lényegi közösségi kérdésekben. A különbséget kikapcsoló heves és hangos szerkesztőségi szópárbajok (például 1968-ban) vagy a sokszor kegyetlen kérdésfeltevések egy-egy közös vidéki utunkon, két erdélyi város között autózva, a legélesebben megőrződött emlékeim közé tartoznak. (A *Szép szó* című elbeszélésben Balogh Edgár megpróbálkozott az egykori szerkesztőségi csatározások felidézésével, ám ezt az írását — a *Szárnyas oltár* harmadik részét — én mind stiláris szempontból, mind a jeleníti pontossága, hitele tekintetében revízióra szorulóan érzem, csupán jelzéseket találok benne a hatvanas évekből; éppen a lényeg, az élet halványul el benne, az álláspontok túlságosan átszűrten, az ellentéteket összeszó-összebeépítő stilizátor szemüvegén át mutatkoznak.)

Folytassuk tehát beszélgetéseinket, ezúttal nyilvánosan, s éppolyan őszintén, mintha a Mátyás király szobrára néző szerkesztőségi helyiségben vagy a Gyulai bácsi vezette hivatali „Moszkovics”-ban ülnénk.

— *Alljunk meg néhány gondolat erejéig a Sarlónál. Nem a tényekre akarok rákérdezni, egyrészt mert ezekről többször is írtál, az Erdélyi Helikon Kuncz-korszakában éppúgy, mint Gadl Gábor Korunkjában, több ország magyar nyelvű lapjaiban, részletesebben pedig önletrajzi emlékezősöd első kötetében, a Hét próbában. Nem ártana persze újra elmondani a régi eseményeket, annál is inkább, mert életműved mindmáig egyik legemlékezetesebb mozzanata a húszas-harmincas évek messze kiható csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmának szervezése-irányítása. De beszéljünk inkább arról, ami e vállalkozás mögött mint indító szándék és remény rejtőzött, s beszéljünk a történelmi tanulságokról. A Sarló volt a Te első népszolgálati elképzelésed. Kisebbségi helyzetben a hagyományt, az anyanyelvet őrző tömeg — a falu — megismerését vélted a legfontosabbnak, Te, a városból (Szeben, Temesvár, Pozsony soknemzetiségű világából) érkező ifjú értelmiségi. (Azt hiszem, azóta tapad nevedhez némi gyanú a „narodnyicizmus” miatt.) Biztál az ifjúságban — önmagatokban —, a forradalmi lendületben. A sarlós mozgalmon belül és azon kívül is hadakoztál a különféle beszűkülések ellen — de amikor mások úgy ítélték meg, hogy a Sarló nem szolgálja (nem jól szolgálja) az ügyet, elfogadtad a döntést, részt vettél az önfelszámolásban. Én ezt a Hét próbából tudom — és az 1963-ban írt emlékezősödből is hiányolom a katarzist.*

Engedd megkérdezmem: Te, aki olyan nagyszerű dolgot teremtettél, társaiddal együtt, mint a máig is idézett (Móricz Zsigmondra, József Attilára is kiható!) Sarló, sosem éreztél önvádat azért, hogy engedtétek (segítettetek?) megfojtani saját gyermeketeket? Érzem, kegyetlenül éles a kérdés, de hiszem, ilyenekre van szükségünk, ma inkább, mint bármikor. És hogyan látod, a forradalmi lendület elnyomhatja-e az egészséges kétely szavát, mozgalmi fegyelem és önálló gondolkodás kiéshetheti-e egymást?

— Kár így kihegyezni a szavakat. Eszem ágában sincs hamut szórni a fejemre. A Sarló mint diák-kisközösség felbomlott, amint belső szociometriai erőterébe fogadta korának és környezetének nagy ellentmondásait, melyek megoldására nem egy egyesületi keret, hanem csakis egy széles népmozgalom lehetett képes. Annál nagyobb volt viszont szellemi erjesztő hatása magára a kommunista pártéletre, melybe legjobbjait bekapcsolódtak népi-nemzetiségi elképzeléseikkel. Meg kellett ugyan ott is vívni a küzdelmet szűk és illuzionista felfogásokkal, miközben maga a Sarló-hagyaték is megszabadult korlátaitól, az eredmény azonban az a népfronti hazafiasság volt, melynek hullámai már csak Erdélyben értek el, miután kiutasítottak Csehszlovákiából, s apám földjére kényszerültem. Elég hivatkoznom a morva-osztravai Magyar Napra, melynek szerkesztőségében ott voltak a régi Sarló gondolataival és belátásaival viselős írók, kutatók és művészek, vagy hivatkozhatom a csehszlovákiai magyar fiatalság Tavaszai Parlamentjére, ahol folytatódott mindaz, aminek utat törtünk, akkor már a népmozgalom szélességében.

És miért tagadnám meg akár a magyarországi népi írók, falukutatók mozgalmait, a belőlük sarjadt Márciusi Frontot vagy a Vásárhelyi Találkozót Romániában? Mindezekben magasabb fokra jutott a sarlós-indulás, az új viszonyokra ébredt s a dolgok új logikáját kereső, a népfronttá szélesült munkásmozgalom oldalára álló fiatal magyar értelmiség felvonulása. Láncolat ez, folytonosság, amely kizárja a nosztalgiát régebbi szakaszok kísérletező kezdetei iránt. Különben a fasiszta nyomás alatt szerre szétfeszlettek ezek az alkalmi csoportosulások is, de a fasizmus bukása után mégis ezekből a népi garnitúrákból telt ki mindaz, ami most már a megerősödő munkáshatalom alatt indította új fejlődésnek a népi-nemzetiségi életet. A Vásárhelyi Találkozó elemeit sikerült a Magyar Népi Szövetségben újra egybefonni éppen azok kezdeményezésére, akik Romániában is egy Sarló-szerű nemzetiségi alakulat, a népi demokrata MADOSZ gyakorlatában gyökereztek.

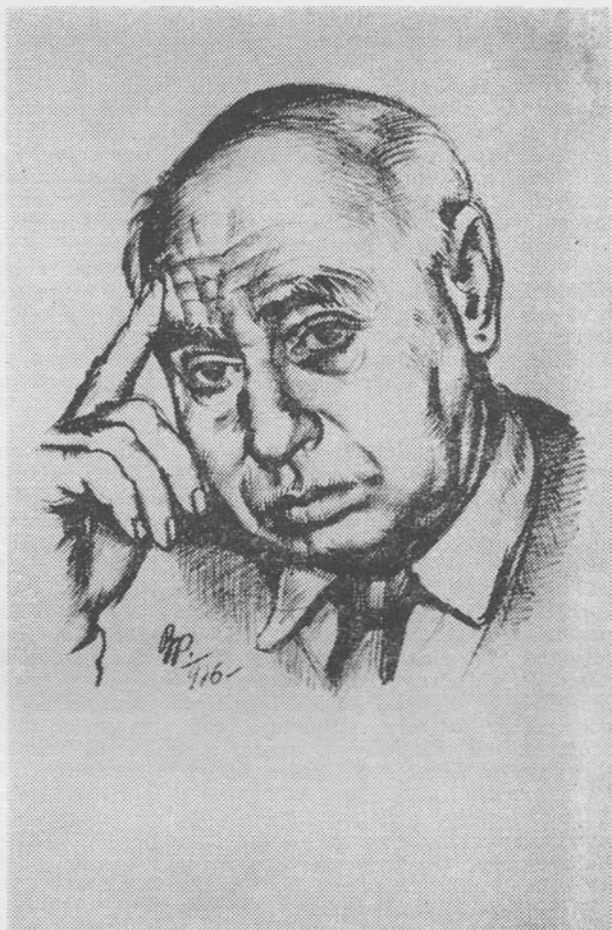
Önbírálatra ott van szükség, ahol a teljes népi felelősség, a népfrontiság, a népmozgalom demokráciája időnként megcsorbult, s így a haladó magyar értelmiség nagy hagyatékra, legyen az a Sarló vagy a MADOSZ, a Márciusi Front vagy a Vásárhelyi Találkozó össznépi, össznemzetiségi tanulsága, háttérbe szorult. Kutass utána, s nézd meg, vajon az én politikai pályám, közéleti szerepem a pályáiv különböző szakaszain nem ilyen buktatókon tört-e meg?

— Tudom, számodra az ifjúság (nemcsak a Te ifjúságod) mindennél fontosabb. Visszaemlékszem fiatal szerkesztő koromra, amikor Te a publicisztika tanáráként s a Korunk felelős szerkesztőjeként, a hatvanas években, az akkori új nemzedékből lelkes csapatot gyűjtöttél magad köré (Farkas Árpádék, Gálfalvi Györgyék csapatát!), felvértezted őket saját harcaid tapasztalatával, a közügyek szeretetének szépségével, a publicisztikába vetett hittel. Intelmek című könyvedben, vitairatodban a náluk fiatalabbakhoz szóltál, hogy immár katedrán kívül is hirdethesd a közösségi-nemzetiségi elkötelezettséget, a mai korparancsot.

Ugy találod-e, újabb évtized múltán, hogy a mai fiatalok meggyőződők szónoki-publicisztikai fordulatokkal? Lehet-e csupán a bizonyosságokat — bizonyosságainkat — elébük tárni? Nem volna-e meggyőzőbb, ha elvétél reményeinkről, bukásainkról is beszélénk nekik, hasonló hévvel, ahogy Te tudsz szólni? Vajon ezzel gyengítenék-e jogosan megkívánt, korszerű elkötelezettségüket?

— Fiatalságunk újabb és újabb rajai kegyetlen bírálattal tekintenek ország és világ dolgaira. Szűkebb írói körök, gondolkodók bezárkóznak reménytelenségükbe, belső tartalékaikat zárt jelképrendszerbe foglalják, vonzza őket az értetlenségből fakadó értelmetlenség mágiája. Nem általánosítok. A fiatalság névtelen többsége egyszerűen dolgozik, szakszerűen illeszkedik be a műszaki haladásba, éppen csak megnyilatkozása nincsen. Ez is baj. Igazad van abban, hogy pusztán szöveggel, szólamokkal, szónoki fordulatokkal nem jutunk el a kölcsönös megértésig.

Mégsem önmarcangolással, hibáink vagy hiányaink sötét rajzával, nem panasszal és jajongással fordulok a fiatalok felé. Ez felelőtlenesség volna éppen velük szemben, akik már életszínvonalbeli eredményeinkből rajtolnak, még ha nem is biztosak abban, hogy merre. Az elidegenedést, az elzárkózást, tagadó szellemüket

Balázs Péter rajza

csak úgy segíthetjük fordulatot kibontakozásra, közügyi állásfoglalásra, a társadalmi élet folytatásának ésszerű vállalására, ha rá tudjuk őket kapcsolni a régebbi mozgalmak és törekvések félbemaradt teljesítményeinek folytatására. Ezért üdvözöltem örömmel minden olyan ifjúsági megnyilvánulást, mely érdeklődéssel fordul a közéleti harc hagyományai felé, megkeresve mindazt, ami a búcsúzó, elöregedett nemzedékek céltudatában, programjaiban egészséges volt, s amit a körülmények nem engedtek egészében valóra váltani. A szocialista nemzetiség fejlődéstörténetének eredményeiről és hátramaradt, még teljesítendő feladatairól van szó, nem is szólva a műszaki haladás teremtette új igények közügyi vállalásáról.

Minden gondolati, nyelvi, formai kísérletezést értékelek, de valahol, mégpedig minél szélesebb arcvonalon, a növekvő fiatal értelmiségnek (s ide számít a korszerű ipari és mezőgazdasági dolgozó is) meg kell találnia maga körül a tömeget, amelyet nyelvvel, írásával, szakmájával szolgálnia kell, teljes emberségben. Nem a régi mozgásformák ismétlésére gondolok, hanem mindannak korszerű továbbvitelére, ami a fiatalok energiáit a közügy, a közfejlődés javára fordíthatja. Maradjunk abban, hogy éppen e cél végett a fiatalsággal meg kell ismertetnünk, hol és mit végeztünk eredménnyel, s hol bicsaklott el és hagyott hátra megoldatlanságokat becsületes igyekezetünk, hol maradtunk adósak a korszerű közéleti követelmények teljesítésével, s hol és mit kell nekik újrakezdeniük. Csak a légtér, a nihi, a megfoghatatlan elvontság, a vak befeléfordulás, a felelőtlen elit-szektaság örvényeiből szabaduljanak ki ifjú tehetségeink, s találják meg a népszolgálat útját.

Minden új elinduláshoz természetesen a megváltozott valóság új számbavételére van szükség. Minden régi törekvésünk, minden egykori mozgalmunk akkor és

ott ért el sikereket, ahol felmérte a társadalmi helyzetet a népelet tényeit, a társadalmi mozgások törvényeit. Szociográfiai nemzedék voltunk, s az osztályharc, az antifaszista népharc, a népi demokrácia és szocialista országépítés szakaszain át hozzá is járultunk a valóság átalakításához. Az ipari fejlődés, az urbanizáció s a vele járó demográfiai eltolódások azonban merőben új szükségletet támasztanak, s ennek kielégítésére csak az lehet alkalmas, aki az új valóságot minden szempontból, tehát mind gazdaságilag és társadalmilag, mind tömeglélektanilag át tudja tekinteni, mégpedig a komoly bírálat nemzetiségi, országos és nemzetközi felelősségével. Ezért javasolom, kívánom, hirdetem öregen is a társadalmi valóságismeret szorgalmazását az új értelmiség új körülményei között.

Ide tartozik a szocialista művelődés ügye is, ahol sajátos népi jelképrendszerünk, nyelvi, zenei, szokásbeli hagyatékunk megismerése és korszerű felhasználása éppen olyan feladat, mint a műszaki tudás megszerzése. Folklor és technika nem egymást kizáró, hanem egymásba illeszkedő két fogalomkör, akárcsak — hasonlóként mondom — a helyes helyszíni talajismeret s a műtrágya ésszerű használata. Konkrétan kimondva: nemzetiségpolitikánk helyes folytatásába esik akár a táncházak kultusza, akár anyanyelvünk szókincsének bővítése a műszak új kifejezéseivel.

— *Mint mondtad, visszaemlékezéseid régóta esedékes harmadik kötetén dolgozol, egy újabb korfordulótól, 1944 őzétől követed benne saját pályád és a közösség, a romániai magyarság történetének eseményeit. Régóta esedékesnek mondom ezt a vállalkozást — nem mintha egy pillanatra is „nyugalomba” vonultál volna, a nyugdíj-kor elérése óta. (Elég a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonért kifejtett heroikus munkádra utalnom.) Am ezzel a múltba tekintéssel éppúgy tartozol magadnak, valamennyiünknek, mint ahogy tartoztál a Hét próbával, életed cseh-szlovákiai szakaszának megvallásával. Nemegyszer írtál ugyan már a negyvenes-ötvenes-hatvanas években átélt próbákról, megpróbáltatásokról — még regényformában is (a Szép halál, Szép élet és Szép szó a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál a Szárnyas oltár címet kapta) —, az összefüggések feltárásával, a belső indítékok és a külső körülmények magyarázatkereső elemzésével azonban adósnak vagy. Akár azt is mondhatnám, egy nemzedéki adósság törlesztését várjuk tőled; azok, akik a világháborús romokon, a húszas-harmincas évekből magukkal hozott kommunista hittel egy új társadalom felépítésére vállalkoztak, s negyvennégy őszétől a romániai közéletben különböző vezető tisztségeket töltöttek be, akik a Magyar Népi Szövetség, a Bolyai Egyetem, az új demokratikus magyar sajtó megszervezésének koronatanúi voltak — már nemigen írhatják meg a nagy remények korát. Nagy István, Kacsó Sándor emlékiratának már megjelent kötetei nem jutottak el a mába fordult közelmúltig. Várakozásunk tehát rendkívüli a Hét próba és a Szolgálatban folytatása iránt.*

Változik-e most készülő könyvednek a módszere az előzőekéhez képest? Megpróbálsz-e a későbbi fejlemények tükrében is nézni, lemérni, amit 1944-ben itt Kolozsvárt elkezdtetek?

— *Módszerem ifjúkorom két évtizedének felidézésekor, vagyis emlékirataim eddig megjelent két kötetében az volt, hogy a maga korába helyezve, a környezet rajzával együtt, mintegy nemzedéki vallomásként írjam meg az igazat, úgy, ahogy láttam, ahogy hittem, ahogy végigéltem. Egy emlékiratnak őszinte tanúvallomásnak kell lennie, utólagos belemagyarázások, átforgatások, szépítések vagy torzítások nélkül. A most készülő harmadik kötet, a Vörösmarty szavával jelzett és egy nemzedékre értett Férfimunka újabb évtizedet fog át, 1945-től 1955-ig tükrözve a Magyar Népi Szövetség tündöklését és bukását. Így kell kifejeznem magam, mert életem legszebb, máig örömmel idézett öt esztendeje volt az, amelyet a romániai magyarság nemzetiségi tömegszervezetének vezetésében mint kommunista eltölthettem, s a következő öt bőrtönesztendő ezt a közéleti szerepet és örömet zárta le. Most is ragaszkodni akarok ahhoz a módszerhez, amely a korhűségből indulva magyaráz, vagyis azzal a lelkiülettel fogalmaz, ami akkori énem felfogása és cselekedtető indítéka volt.*

Mit értelmeznek át valami mai divat sugallatára?

— *Úgy gondolom: helyesen jártunk el a helyzetek követelményei szerint, amikor a régi magyar úri klikkek kalandorpolitikája helyébe a magyar dolgozók össznépi mozgalmát állítottuk, s a ránk törő királyi, tábornok-kormányzati és gárdista reakcióval szemben a román demokrata erővel szövetkeztünk, kifejlesztve nemzetiségi intézményeink hálózatát, majd ebben a vértetemben beilleszkedtünk a közös haza szocialista rendszerébe. Sajnos, a Magyar Népi Szövetség története még megíratlan, ezért sietnem is kell, hogy emlékiratom idevágó kötetét idejében bevégezhessék.*

sem. S a következő öt év megpróbáltatásai közepette társaimmal együtt nem buktattuk-e el a „titoista“ meg „rajkista“ vádemelés nevetséges koncepcióit, majd egy második menetben a Magyar Népi Szövetség terhére rótt kifogásokat? Nem is lehetett ezen az alapon minket (értem a Magyar Népi Szövetség velem együtt letartóztatott többi vezetőjét is) megbélyegezni, s amiért végül is elítéltek, az 1944-es antifasiszta mozgalom egyes szövetzetési mozzanatait is tisztázta a szabadulásunk után tárgyilagosan lefolytatott rehabilitációs per. Személy szerint újra szabadon folytathattuk munkánkat, közéleti szerepem azonban véget ért. Mint író, tanár, szerkesztő, már nem szervezeti keretekben, hanem csak egyszemélyben küzdhettem tovább ifjúkorom épen megőrzött eszményeiért.

Nincs okom módszerváltoztatásra emlékirataim folytatása tekintetében. Emberi gyengeségeimet, gyarlóságaimból fakadó konfliktusaimat vagy lelkiismereti kérdéseimet sem tagadom el, de nem önéletrajzra törekedtem és törekszem, ahol a személy áll előtérben pozitívumaival és negatívumaival, nem egyéni konfessziót írok, hanem a hagyományos erdélyi emlékirást akarom folytatni, ahol a személy közügyben tanúskodik, utólag is vállalva mozgalmi hovatartozásának, közéleti és közületi törekvéseinek érteit. Katarzist, gyónást, lelki fordulatot azoktól várok, akik bármely oldalról gátoltak tiszta szívből, ésszerű meggondolásokból sarjadó igyekezteinkben.

— *Emlékeztetni szeretnék egy régi vitára, Szabédivel, amely tulajdonképpen nem zárult le a Termésben. A 48-as Erdély című zsebkönyvre és a Termés 1942. tavaszi számában megjelent kritikára utalok: Szabédi László A megállított nap címmel bírálta néhányotok (Nagy István, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Krenner Miklós) állásfoglalását, két — Szabédi szerint különböző — történelmi helyzet (1848, illetve 1942) azonosítását, a nemzeti elfogultságok egyoldalú megítélését. Ebben a polémiában tulajdonképpen nemzeti jelleg és internacionalizmus viszonyáról volt szó. Szabédi félreérthető fogalmazását, elfogultságát az asszimiláns-kérdésben aligha lehet tagadni (jóllehet az erőszakos asszimilálás s a nemzetiségek feletti egységes nemzet eszméjét marasztalta el, elsősorban!); de elfogultság szől-e Szabédiből akkor, amikor abszurdnak nevezi azt a kérdésfeltevést, mely szerint „vajon Erdélyi lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött forradalmár-katona pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság?“ Nem kellene-e szembenéznünk — tennem ma hozzá e kérdéshez — a mozgalmi illúziókkal is, amelyek hosszú időn át a kívülről érkezőt hitték csálhatatlannak? Gondoljuk meg: Szabédi a negyvenes évek elején, a szovjetellenes háború idején, a legális sajtóban, Kolozsvárt Lenint idézi, megdöbbenően időszzerű kommentárral: „Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátosságot minden egyes országban.« (Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szocialista mozgalom nemzetközi egysége »nem a különféleleg megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését« — ezt ő »zavaros álom«-nak minősítette —, hanem az alapvető elvek »olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez.«)*

Ujabb negyven év tanulságaival gazdagabban hogyan nézel vissza ma e régi vitára? Elfogulatlanság, „hatalmas barátkozás“, nemzeti türelmetlenség s az asszimiláció felkinált lehetősége tekintetében vajon alaptalan volt-e Szabédinak a kortársakhoz szóló figyelmeztetése?

— Szabédi László végtelenen tévedett, amikor apám szász elődeivel akarta megmagyarázni egy kiteletemet, melyben Bem nemzetiségi politikáját különbnek értékeltem Kossuthénál. Semmiféle asszimiláns-kérdésnek köze ahhoz nem volt, hogy az utókor egyébként nemcsak a lengyel Bemnek, hanem a magyar Teleki Lászlónak vagy Szemere Bertalannak is igazat ad Kossuth — később részéről is átfogalmazott — nemzetiségi koncepciójával szemben. Ez a tény különben semmit sem von le Szabédi László írói és gondolkodói nagyságából. Más téren is megtörtént, hogy egy-egy gondolatából elindulva kísérleti képzelgésai támadtak, pontosan ebben az állandó szellemi kerengésben rejtett minden értéke is. A vita különben barátságunkat nem befolyásolta, annál kevésbé, mert mindig több volt az, amiben egyetértettünk, mint amiben ütköztünk.

Éppen az idézett Lenin-tétel árulja el, hogy a lényegben rokonlelkek voltunk Szabédival. Hiszen diákkoromban ez vonzott a kommunista táborba: Lenin tanítása arról, hogy a tudományos szocializmust helyesen alkalmazni, hozzáidomítani kell a nemzeti sajátosságokhoz, s nem a különbségek megszüntetése, hanem a más-másféle nemzeti lét összeegyeztetése a kellő mozgalmi feladat. Végeredményben nem a zavaros asszimilációs-vita (melyhez még az is hozzá tartozik, hogy történe-

tesen nem is voltam asszimiláns, bár ez lényegtelen), hanem a népben-nemzetben-nemzetiségben való gondolkodás azonossága kapcsolt össze bennünket, már az antisziszta ellenállásban is.

Egyszer már legyen világos, hogy a kommunista mozgalmon belül is voltak áramlások és sarkulások, s mert ifjúkorom óta népiséget és humánumot azonosítottam a tudományos szocializmussal, kommunista lelkiismeretem tisztá. Már Fábry Zoltán lapjában a balosságot elítélő Lenin-szöveget közöltem, és a szocialista humánumot hirdető Makszim Gorkijra szavaztam, s a népfrontiságot Gaál Gábor lapjában sem taktikainak, hanem lényegbelielléne vallottam, állandóan — egy életen át — ütközve a dogmatikus beszűkülésekkel. Ez a döntő, még ha kifelé egyként jelentkeztünk is belső vitafeleinkkel, soha fel nem adva népi-humanista igényeinket. Legszebb emlékeim Szabédi Lászlóval kapcsolatban éppen ama vitákig nyúlnak vissza, amelyekben közös felfogásunk kristályosodott ki.

— *Ady műve olyan indíttatás volt számodra, amelyben ifjú korod reményeitől az öregkor csalódásáig mindig általánál idézhető, új erőt adó példát. Rendkívül izgalmas az, ahogyan a politikus Adyt látta: „Ady sohasem volt hatalmon, és nem tartozott hatalmon levő vagy hatalomra törekvő szervezethez. Egymaga — mint teljes politikai arzenál — állt ki, agítált, bíralt, buzdított, szövetkezett a népért, az emberségért [...] Mármint: lehetséges-e valaki hatalmon, szervezeti kereten kívül is politikus? Nevezük talán Adyt a nép-ügy virtuális politikusának? Avagy a politikai partizán rangját-jelentőségét érdemelte ki? Avagy utólagosan (előrelátása, egészséges jóslatai, terveinek, koncepciójának — igazának — beválása alapján) lehet és kell politikusnak elismernünk? Ha majd vitafeleim sarokba szorítanak, talán beleegyezem ebbe a fogalmazásba is: Ady a legnagyobb magyar politikus post mortem.“*

No de: a politika mégiscsak gyakorlati tevékenység. S ha valóban az, vajon nem fából vaskarika a „politikus post mortem“?

— *Miért véljem a politikai magatartást pusztán fából vaskarikának, ha történetesen nem jut hatalomra, vagy ha azt elveszti? A hatalom a gyakorlatnak csupán egy formája, része, szakasza megfelelő körülmények között, de gyakorlata politikai magatartás mindig, még ha csak szóra, írásra, irányításra szorítkozik is. Ady Endre népi-közügyi hatékonysága holta s a forradalmak bukása után is, az ellenforradalom és burzsoá-földesúri stabilizáció vagy akár a fasiszta uralom alatt is termékeny maradt, elősegítve a néphatalmat, s utódai akkor is politikusok, ha nem páholyokból, hanem a népélet új igényeiből kiindulva viszonyulnak a hatalomhoz.*

No de itt szegezem le, hogy váltig nem értek egyet olyan gondolkodókkal, akik magát a hatalmat mint kategóriát nem veszik komolyan, nem igyekeznek azt a történelmi szükség s a népigények szerint megszerezni, abban részesedni, azt támogatni, felelősen a tömegek képviselőitől belül gyakorolni. Hatalom és demokrácia nem szétválasztható és összeegyeztethetetlen fogalom, hanem azonos is lehet, s annak kell lennie. Bár régóta nincs is már közéleti tisztességem (1949-ig voltam a Magyar Népi Szövetség alelnöke, a Bolyai Tudományegyetem rektora és a román nemzetgyűlés tagja), politikai magatartásom egyedi különállásban is a régivel azonos, igényt tartva mindenkor a néphatalombeli érvényre.

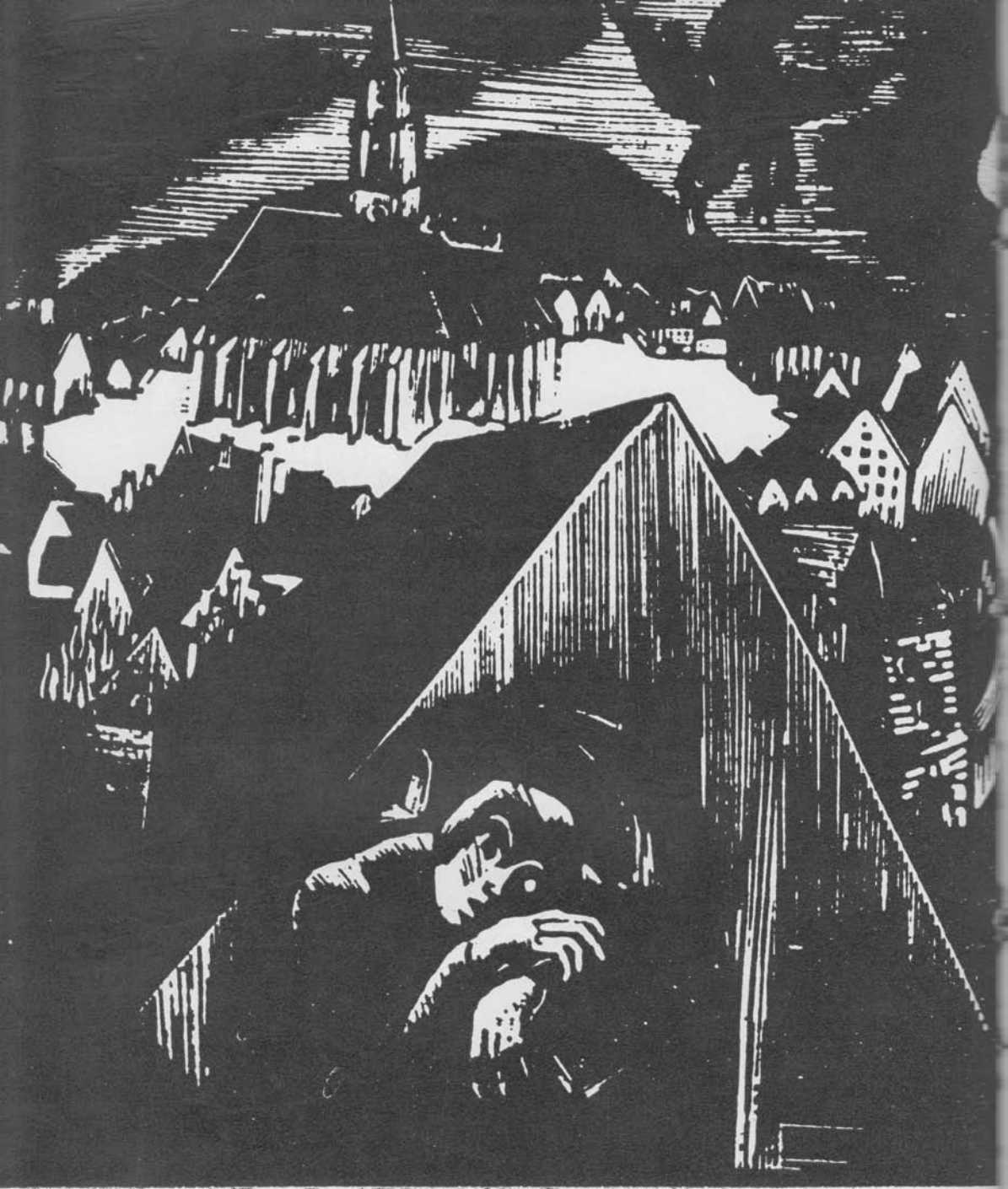
— *Mennyiségileg, a rá fordított munkaórákat — az évek számát — tekintve, a legtöbb időt aprómunkával voltál kénytelen eltölteni. Szerkesztőként, publicista-ként, legutóbb pedig mint a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon kigondolója, megszállott szervezője-mindenese „aprómunkáddal“ ugyancsak példát adtál, figyelmeztetted, hagyományörzésre mozgósítottad.*

De nem ellentmondás-e, ha egy forradalmár a hagyományápolásban találja meg az egyéni és közösségi önkifejezés eszközeit? Tudom, írói kamaszkora óta becsülöd, nagyon szereted Sütő Andrást, hiszel a szavában. Az ő löcsiszarja, a drámai hős Kolhaas Mihály figuráját hogyan értelmezted? Utolsó szavaival ő a műnzeri út mellett tett hitet.

— *Más a hagyományápolás, és más az irodalmi lexikon. Előbbinek is nyilvánvalóan híve vagyok, mert mint történelmi materialista nem a semmiből indulok ki, mint az állat vagy az elidegenedett, sehova nem tartozó, önmagának tényező individualista, hanem előző korok és emberek, konkrét esetünkben saját nemzeti múltunk, elődeink felgyűlt és bírálatilag kiválasztott értékeire támaszkodom, társadalmi és népi-nemzeti, nemzetiiségi folytonosságot tudatosítva s a fejlődés törvényszerűségeit a jövő javára érvényesítve. Jaj annak a falunak, város-*

BUDAY GYÖRGY: KUBIKUSOK (1936 körül)

BUDAY GYÖRGY: SZÁJ LE HOLLÓ, SZÁJ LE (Székely népballadák, 1935)

nak, tájnak, népnek, országnak, nemzetnek és nemzetiségnek, amely magát nem igyekszik magasabb fokon reprodukálni, aminek előfeltétele természetesen a múlt hagyatékának mindenkori számbavétele és őrzése.

Az irodalmi lexikonnak is van múltbeli gyökere. Sohasem volt titok például, hogy már a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* előkészületeinek megkezdésekor hivatkoztunk Bod Péter kétszáz éves *Magyar Athenására*, s szerkesztés közben ugyancsak figyelembe vesszük az eddig megjelent lexikonok adatait és módszereit. Az új lexikon mégis egészen más, annak a helyzetnek megfelelően, amiben készül, s ahol szerepet vállal. 1919-től máig terjedőleg a romániai magyarság egész írásbeliségének foglalatát adjuk, vagyis nem korlátozzuk magunkat a szépirodalomra, hanem betudjuk tárgykörünkbe a tudományos irodalmat is mind humán, mind reál változataiban, s kiegészítjük mindezt a művészetek idevágó vonatkozásaival. Lévnén a nemzetiség mint történelmi jelenség mai állapotában információs egység, hiszen földrajzi, gazdasági és közigazgatási értelemben csak a román nemzettel és más együttélő nemzetiségekkel együtt határozható meg, ilyen enciklopédikus számbavétel a szülőföldhöz, hazához való kötődés, az itt vállalt és írásbelileg kifejezett közügyiség hasznos eszköze. Nem meddő múltbanzés, hanem a jelen kerestmetszete, de nem önmagáért, hanem közös jövőnkért.

Ha már — kissé ide erőltetve — Sütő András lócsiszárját említed, megmondom, hogy Kolhaas Mihály sértődésében Katona Bánk bánjának idegrengető sértődését éreztem újra. Ez a „bánki sértődés“ környékez engem is, valahányszor — s különösen a lexikon szerkesztése közben — oktanlan félreértések vetnek gáncsot, hozzá nem értések akadályoznak és késleltetnek. No de ki akarom bírni, maradék életcéloknak tekintve a négy kötet megjelentetését. Egyre sértődöm, de bizakodásom őriz, és türelemre int.

— *Te mindig is az építőkhöz tartoztál — nemcsak képletesen, hanem mint a kolozsvári műemlék-bizottság elnöke. Követ köre rakni — ez az életelv áll közel hozzád, úgy hiszem, s döbbenettel fogadsz minden olyan választ, amely a kő kövön nem marad gyűlöletében fogant, annak világméretű gyakorlatát erősíti. Jelképesnek érzem e tekintetben a kultúrák találkozását, egymásra- és egymásbaépülését őrző Platea Luporum, a kolozsvári híres Farkas utca, a mai Kogălniceanu utca történetét, s azt, amit Te a magad eszközeivel, lehetőségeid szerint tettél az utóbbi évtizedekben az utca régi és újabb kincseinek megbecsüléséért. A Korunk Évkönyv 1981 ismét ráirányította a figyelmet ezekre a kérdésekre. Az 1967-ben írt Korunk-cikk mai utóhangjában beszélsz a történelmileg igazról és folyamatosról, az érvekről és vágyakról. Nem hallgatod el kételyedet sem az írás értelmében, ott, ahol „a gondolatok és tények körjorgása hiányzik“.*

Honnan szerzesz mégis energiát az újabb kérdésekhez, újabb érvek kereséséhez? Nemcsak a kövek, hanem a kövek közt élő emberek érdekében...

— Miért csak engem kérdezel? Ami engem hajt, az a hivatástudat, s ez szerény nemzetiségi életünkben is többször tízezer cselekvő közéleti ember sajátja. Ahogyan közügy az energiatermelés vagy az állattenyésztés, úgy közös társadalmi feladat és kötelesség a nemzetiségi igények szolgálata is, a nyelvművelés, iskoláztatás, könyvszerzés és könyvkiadás, helytörténet, szakszókincs-bővítés, színház, rádió és televízió anyanyelvi tökéletesítése meg annyi más, ami megőríz, és az állampolgári feladatok megfelelőbb teljesítésére tesz alkalmassá. Hős, aki bár a *Napsugár* terjesztésében, egy dalkör vagy színjátszó csoport alakításában az ifjúság felkarolásában helytáll, s én sem akartam sohasem lemaradni ott, ahol tehettem valamit.

Tudod, hányszor sikertelenedtek el terveim, mi szakadt le mindabból, aminek a létrehozásában részt vettem, de akadt eredmény is, és ami késik, az még nem múlik, csak akadjanak mindig követőink. Ma már nincs tudományág, ahol ne működne román vagy más kartársakkal együtt magyar szakemberek is, s ami értékünk gyülik és felhalmozódik, előbb-utóbb közületi formákat is ölthet mind a nemzetiség, mind az ország javára. Ahol a lehetőségek ostroma sikerül, érik a mi vetésünk is a közönsben, s amit magam nem érhetek meg, azt is látom már, abban is hiszek. Csak az aprómunkában való helytállás türelme hozhatja magával az összeszedés, a demokratikus önmegvalósítások magasabb alakzatait, éppen a közösséghez való mindenkori hozzájárulásban szervezve új és újabb barátokat minden bizalmatlansággal és következetlenséggel szemben.

Mindez általánosság, de benne van a közhely, a közmondás igaza, mihelyst több a szólamnál, s a szavaknak munkabeli, cselekvésszerű fedezete van. A pusztá grafomania a nemzethalál tünete a történelemben, ne is elégedjünk meg ma, a társadalmi felemelkedés, a tudományos-műszaki forradalom pezsgő korában a csak-

írással. A tollnak közügyi felelőssége van, az írásnak folytatódnia kell az életben, erre való, másként nincs is értelme. Ez életet engem, ez éltesse a folytatókat.

— *Életpályád egyik nehéz, de jellemző pillanatában a boldogság kategóriáin gondolkodtál, s mihelyt alkalmad nyílt ismét a közlésre, elmélkedésednek ezt az eredményét tártad olvasóid elé. Legalább három országban a közélet, az irodalom elismert „nagy öregjeként”, közmegebecsüléstől övezetten (amit ellenfeleid, ellenségeid is kénytelenek tudomásul venni), nem akármilyen könyvek és tanítványok birtokosaként — 75. születésnapodon boldognak érzed-e magad? A börtönben kidolgozott boldogságkategóriákat változatlanul érvényeseknek tartod?*

— Talán bizony nem akarunk mindnyájan boldogulni? Nem akarunk személyileg és családirag, nemzetiségileg és országosan, nemzetközi békében és emberiségben boldognak lenni?

De profundis, Jilava kazamatáiból kiáltva, próbáltam valamikor a boldogság kategóriáit számba venni, ami eléggé példázza, hogy éppen a boldogtalanság szüli a vágyat, szárnyalja fel a képzeletet, serkent boldogságra. S amikor minden ember jogos óhaját szolgáljuk, akkor már a közboldogságot keressük, s ez mindig az emberség alapelve volt. Igaz, lehet, hogy amit és ahogyan akkor megfogalmaztam (később az *Utunk* közölte), az kevesebb is, több is volt a megvalósíthatónál, benne rejlett még a szocialista kezdetek chillasztikus vágyakozása, mintegy utópisztikus elképzelése annak, hogy már maga a szocializmus megold mindent. Újabb negyedszázad elteltével világosabban látszik, mi volt reális, és mi haladta meg a lehetőségeket, avagy mit akasztott el valami ellenerő. Maga a törekvés azonban, a humánus kikövetelése az időtől, maradjon csak változatlan.

Ami a magam betöltött háromnegyed százados korát s a magam boldogságát illeti, hát igazán csak egyedi véletlen, hogy még élek, nyugodt családi körülmények közt, önfeláldozó feleséggel, új családokat alapító fiúkkal, frissen induló unokákkal. Munkám is van, dolgozni tudok, s ez karban tart. Ne de ez nem dönt el semmit sem közös nagy dolgainkat illetőleg, hiszen az ellenkezője is véletlenek játéka volna. Ami törvényszerű, az nem egyedi, hanem mindig a közös. Küzdelmeimben sohasem maradtam magamra, s nemcsak a hátralévő munkámban bízom, hanem mindazok igyekezetében, akik — ha a varázslatos boldogság szót hiába nem is veszik fel — valójában a közösség zavartalan boldogulását mozdítják elő.

Buday György fametszete a Nyíri és rétközi parasztnesék című sorozatból